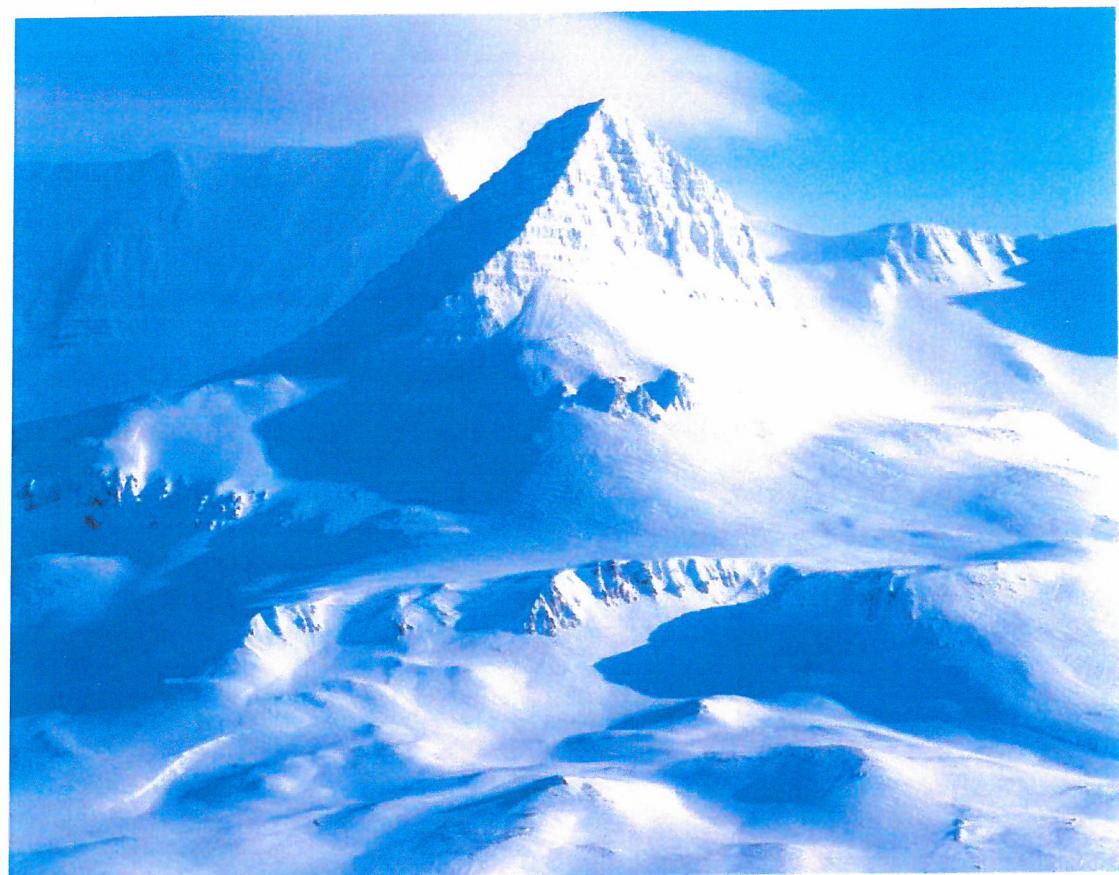

NORNA-RAPPORTER 84

**Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun
Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse**

Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen
i Borgarnes
11–14 augusti 2007

*Redigerade av Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir
och Svavar Sigmundsson*

With summaries in English or German or Icelandic

Norræn nöfn – Nöfn á Norðurlöndum. Hefðir og endurnýjun

Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse

Handlingar från Den fjortonde nordiska
namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007

Redigerade av Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason,
Jónína Hafsteinsdóttir och Svavar Sigmundsson

With summaries in English or German or Icelandic

NORNA-FÖRLAGET
UPPSALA 2008

NORNA-RAPPORTER 84

Utgiven av NORNA i samarbete med Stofnun Árna Magnússonar í íslenskum fræðum.

Tryckt med bidrag från Letterstedtska föreningen och Nordplus Språk.

ISSN 0346-6728

ISBN 978-91-7276-083-7

© Respektive författare 2008

Satt med Adobe Garamond Pro

Tryckt på Island

Leturprint, 2008

Abstract

Nordiska namn – Namn i Norden. Tradition och förnyelse. Handlingar från Den fjortonde nordiska namnforskarkongressen i Borgarnes 11–14 augusti 2007. Redigerade av Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir och Svarav Sigmundsson. (Nordic names – Names in the Nordic countries. Tradition and renewal. Proceedings from the 14th Nordic Congress of Onomastics held in Borgarnes, August 11th–14th 2007. Edited by Guðrún Kvaran, Hallgrímur J. Ámundason, Jónína Hafsteinsdóttir och Svarav Sigmundsson.) NORNA-rapporter 84. 550 pp. Uppsala 2008. ISBN 978-91-7276-083-7

The 14th Nordic Congress of Onomastics was held in Borgarnes, Iceland, August 11th–14th 2007. The congress was organized by The Árni Magnússon Institute for Icelandic Studies and The Onomastic Society. Names of natural features, settlement names, urban names, names in contact, names on maps, names of ships, personal names, nicknames, literary names and other onomastic topics connected to the congress theme „Nordic names – Names in Nordic countries“ were discussed by 62 participants from Denmark, The Faroes, Finland, Great Britain, Iceland, The Netherlands, Norway and Sweden. This volume contains 44 papers of 47 read at the congress.

Keywords: congress proceedings, proper names, place-names, personal names, urban names, street names, name contact, ship names, literary names.

Innehåll

Förord	ix
<i>Vésteinn Ólason</i>	
Öppningsanförande	xi
<i>Terhi Ainiala</i>	
Förändringar i namnlandskapet i Helsingfors	1
<i>Emilia Aldrin</i>	
Finns det sociala skillnader i modern förnamnsgivning?	13
<i>Gulbrand Alhaug og Minna Saarelma</i>	
Eeva Törmänen eller Eva Dørmænen?	21
<i>Anfinnur Johansen</i>	
Færøske personnavnelove og personnavnegivning	39
<i>Eva Brylla & Sonja Entzenberg</i>	
Brodström, Melchezedec och Vikenstjerna	53
<i>Richard Coates</i>	
Some observations on the Scandinavian toponymy of Lincolnshire	61
<i>Peder Dam</i>	
De nordiske -torper	75
<i>Lennart Dehlin</i>	
Redovisningen av samiska ortnamn på svenska kartor under 100 år ...	101
<i>Birgit Eggert</i>	
Nordisk navnerenæssance i Danmark	113
<i>Eli Johanne Ellingsve</i>	
Tradisjonsrike navn – ny formidling	141
<i>Riikka Eskelinen</i>	
Namnbruket i stadsdelen Berghäll i Helsingfors	149
<i>Märit Frändén</i>	
Andersson, Pettersson, Lundström och Nutti	157
<i>Peder Gammeltoft og Torben Egeberg</i>	
Gamle navne i et nyt medium	161
<i>Guðrún Bjarkadóttir</i>	
Namn på trälar och <i>leysingjar</i> i de isländska sagorna	177
<i>Guðrún Kvaran</i>	
Nye tendenser i islandsk navngivning – hvorfor?	189

<i>Lennart Hagåsen</i>	
Varför rata <i>Ratflat, Hildhelm</i> och <i>Jan-Göran Sundlund?</i>	199
<i>Haraldur Bernharðsson</i>	
Lokal markerethed i islandske stednavne	205
<i>Botolv Helleland</i>	
Genus som formell og semantisk kategori i usamansette vassførenamn	217
<i>Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen</i>	
Dominikanske klosterhelgener i Norden	235
<i>Ole-Jørgen Johannessen</i>	
Skipsnavn i oljeverksomheten	249
<i>Carina Johansson</i>	
Kungsan, Rålis, Björnsan och Humlan – familjära eller fornedrande namn?	261
<i>Bent Jørgensen</i>	
Avnslev eller Aunslev	267
<i>Kristin Magnussen</i>	
Eyðargöta og Frammi í Dali	277
<i>Katharina Leibring</i>	
Ronja och Fritjof – förnamn inspirerade av fiktionslitteratur	287
<i>Marteinn H. Sigurðsson</i>	
“Perfectly mamillary”	297
<i>Kristina Neumüller</i>	
Namnkonkurrens och förändring	309
<i>Leif Nilsson</i>	
Från <i>Nora-Anna</i> till <i>Foppa</i>	317
<i>Eva Nyman</i>	
Skillnader i suffixförrådet i ortnamn mellan olika delar av Norden	331
<i>Staffan Nyström</i>	
Såningsmannen och efternamnen	347
<i>Guro Reiseter</i>	
Islendingar fer austover	359
<i>Rúna K. Tetzschner</i>	
Nogle stednavne i nærheden af Hólar i Hjaltadalur	367
<i>Lennart Ryman</i>	
Omtal av individer i Sverige under äldre tid	381
<i>Tom Schmidt</i>	
Navneleddet <i>holt</i> i Norge	391

<i>Paula Sjöblom</i>	
Namnens tolkning som en kognitiv process	419
<i>Ola Stemshaug</i>	
Inndeling av det norske namnefforrådet	425
<i>Agneta Sundström</i>	
Rodskarl, Trynta och Spænneklo	433
<i>Annette C. Torensjö</i>	
Alderholmen eller Gävle strand	443
<i>Maria Vidberg</i>	
Urbana ortnamn i Nykarleby och attityder till dem	453
<i>Per Vikstrand</i>	
Folketymologier	461
<i>Susanne Vogt</i>	
Reskriptet af 1/11 1771 og hvordan det blev modtaget i Sønderjylland	469
<i>Kendra J. Willson</i>	
1400 Icelandic nicknames	487
<i>Benedicta Windt</i>	
Islandske navn i Sigrid Undsets verk	495
<i>Pórhallur Vilmundarson</i>	
Skáney og Skandinavien	507
<i>Bente Holmberg</i>	
Nordiske navne – navne i Norden. Tradition og fornyelse	525
Nordic names – names in the Nordic countries. Tradition and renewal	529

JOHNNY GRANDJEAN GØGSIG JAKOBSEN

Dominikanske klosterhelgener i Norden – nordiske helgennavne hos dominikanerne

Alle middelalderens kapeller, sognekirker og klostre var indviet til en helgen eller til et helligt fænomen. Man kan sammenligne det med en barnedåb, idet det var i forbindelse med en nyopført kirkebygnings officielle, kirkelige indvielse – en indvielse som den lokale biskop normalt forestod - at kirken fik sit navn, altså navnet på den helgen, som kirken i særlig grad skulle knyttes til, og som derfor også forventedes at ville værne om kirken. Selvom der næppe er mange af nutidens forældre, der tænker i de baner, når de skal vælge et navn til deres nyfødte børn, så er det jo i principippet den samme grundtanke, der gør sig gældende her.

“*Og hvad skal klosteret så hedde?*” Ja, der var helgennavne nok at vælge imellem. Jeg vil ikke gå nærmere ind på middelalderens mange helgener og deres betydning og brug, men blot konstatere, at der i senmiddelalderen skønnedes at have været omkring 4–5.000 registrerede helgener i Den Vestromerske Kirke. Dertil kom et ukendt antal ikke-officielt kanoniserede lokalhelgener. Det var imidlertid langt fra tilfældigt, hvilken helgen, man valgte til sin kirke. Rent formelt skulle helgenen faktisk være fysisk til stede i kirken, idet det normalt var et relikvie fra værnehelgenen, der var indmuret i kirkens alter. Imidlertid synes det mirakuløst store udbud på høj- og senmiddelalderens relikviemarked ikke at have sat afgørende begrænsninger på valget af kirkens værnehelgen eller *patrocinium*, idet selv ordinære sognekirker normalt havde flere helgenrelikvier, og ikke mindst franciskanerne var kendt for imponerende store relikviesamlinger (Liebgott 1982, s. 104 og 128). Ikke sjældent var kirkerne da også indviet til flere helgener, men da var én af disse kirkens “hovedpatron”, der ofte var repræsenteret med et kalkmaleri i koret, med en skulptur ved et af sidealtrene og med sit navn på kirkeklokken (Kilström 1981), og det er om disse primære værnehelgener, det skal handle i det følgende.

I den såkaldte ‘patrocinieforskning’ har man ud fra middelalderkirkernes værnehelgener gennem tiden forsøgt at sige noget om kirkernes alder og deres tidlige brug. Eksempelvis hævdtes kirker indviet til St. Nikolaus i særlig grad at være tilknyttet købmænd og søfarende; søens folk følte tilsyneladende også en særlig tilknytning til St. Clemens, fordi han blev myrdet ved at blive bundet til et skibsanker; kirker i Norden indviet til ærkeenglen Mikael skulle repræsentere et tidligt lag af missionskirker; kirker indviet til Trinitatis og Johannes Døberen være en slags tidlige dåbskirker; osv. osv. Der kan muligvis nok være et grundlæggende gran af sandhed

i flere af disse teorier, men jeg er (ligesom Ebbe Nyborg 1990, s. 18-19) generelt noget skeptisk over for brugen af patrocinier på denne nogle gange vel mekaniske måde, specielt når det gælder sognekirker.

Det bliver lidt anderledes, når vi bevæger os over til de andre gejstlige institutioner. Eksempelvis er der ingen grund til at betvivle, at St. Jørgen – i hvert fald heroppe i Norden – var så godt som udelukkende knyttet til hospitaler og da især spedalskhedshospitaler, St. Gertruds kapeller til de vejfarende, osv. For flere af de egentlige klosterordener, er tilknytningen til én bestemt helgen ligeledes ganske klar. Således vil man finde, at samtlige cistercienserkløstre, karmeliterkløstre og birgittinerkløstre var indviet til Vor Frue (eller St. Maria) og samtlige johanniterkløstre til Johannes Døberen (eller St. Hans).

Andre klosterordener var tilsyneladende mere liberale i deres forordninger hvad angår klosterhelgener. Det er to af disse ordener, som jeg vil se nærmere på i det efterfølgende, nemlig *Dominikanerordenen* og *Franciskanerordenen*, også kendt som henholdsvis ‘sortebrødre’ og ‘gråbrødre’, og her vil min fokus primært ligge på dominikanerne, som jeg arbejder med i min aktuelle PhD-opgave. De to ordener falder ind under den hovedgruppe, som også betegnes ‘tiggerordener’, og jeg skal nok spare jer for en lang tale om, hvad tiggerbrødre var for nogle størrelser, og alene nøjes med at pointere to ting, som har betydning for undersøgelsen: begge ordener kom til relativt sent i kirkeanlæggelsesforløbet, nemlig i begyndelsen af 1200-tallet; og alle – eller i hvert fald næsten alle – tiggerklostrene anlagdes inde i byerne. Klosteranlæggelserne for begge ordener boomede i 1200-tallet, men nye kløstre anlagdes helt frem til kort før Reformationen, hvor der i Norden fandtes 35 dominikanerkłøstre og 52 franciskanerkłøstre, heraf fire nonnekłøstre i hver orden.

Et af de mere grundlæggende problemer ved nordisk patrocinieforskning er, at det langt fra er alle middelalderens kirker, om hvilke vi rent faktisk kender deres værnehelgener, der jo til dels gik ud af brug ved Reformationen. Det gælder først og fremmestude i landsognene, samt i de små købstæder. Også for en del af tiggerklostrene må vi erkende, at helgendedikationen er enten usikker eller reelt helt ukendt. For de nordiske dominikanerkłøstres vedkommende har jeg måttet give op i 10 tilfælde og henlægge dem som “helgenmæssigt uopklarede”.

De dominikanske kløstre og klosterhelgener i ordenens nordiske provins Dacia fordeler sig som vist på kortet i fig. 1 og i tab. 1. Fem kløstre var indviet til Vor Frue (eller *St. Maria*, de to benævnelser varierer), to kløstre var indviet til den anden Maria med tilnavnet Magdalena, fire til St. Katarina, fire til St. Nikolaus, fem til St. Olav, og et (muligvis tre) til St. Peter. For de dominikanske nonnekłøstre var de to danske indviet til St. Agnes, de to svenske til St. Martin og Johannes Døberen.

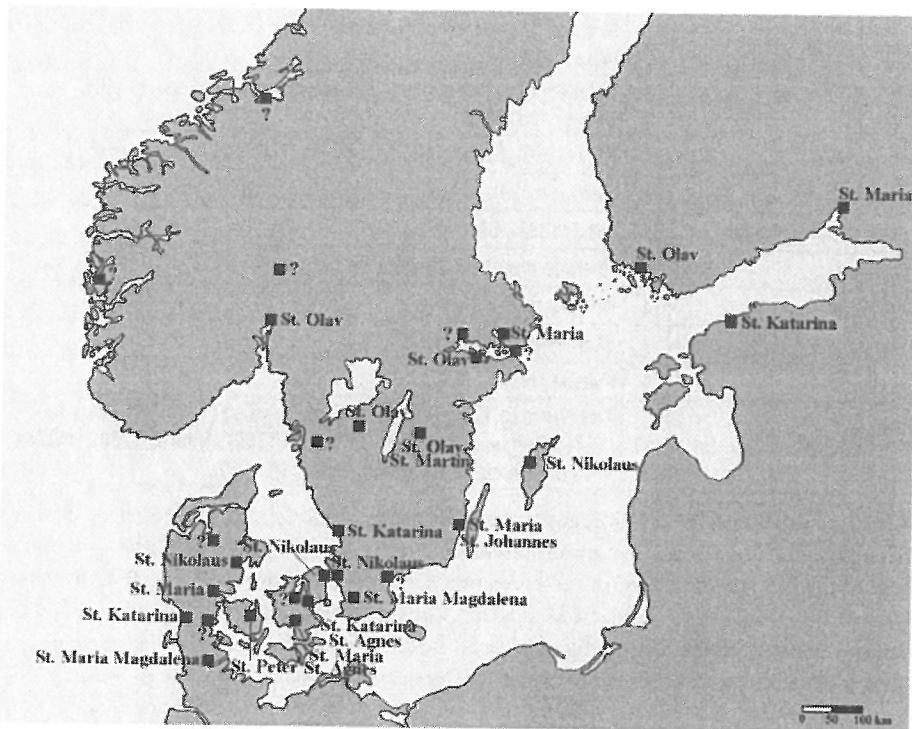

Fig. 1. Fordelingen af dominikanske klostre i ordenens nordiske provins Dacia med angivelse af den tilknyttede værnehelgen; spørgsmålstegn indikerer, at helgendededikationen er usikker eller ukendt. Ved udgangen af middelalderen fandtes 35 dominikanerklostre i Norden, heraf fire nonneklostre, hvoraf værnehelgenen kendes for de 25. Til provinsen Dacia hørte foruden Danmark, Sverige og Norge med hertugdømmerne Slesvig, Estland og Finland i principippet også Færøerne, Island og Grønland, men her kom det aldrig til dominikanske klosteroprettelser. Island havde til gengæld flere dominikanske biskopper.

I første omgang kan vi konstatere, at dominikanerne godt kunne lide kvindelige værnehelgener: Jomfru Maria, Maria Magdalena, St. Katarina og St. Agnes tegner sig således for lige godt halvdelen af de kendte dominikanske klosterindvielser i Norden. Dette er faktisk lidt interessant, idet Dominikanerordenen også i den jordiske verden synes meget tæt knyttet til kvinder, der antalsmæssigt fylder ganske meget blandt ordenens nordiske velgørende, først og fremmest inden for adelen, men også med flere til brødrekonventerne knyttede beginsamfund, hvor det mest berømte tilfælde er broder Petrus af Dacia's beginer ved klosteret i Skänninge, der med tiden udviklede sig til et egentligt dominikansk nonnekloster. Denne glæde for kvindelige helgener var endvidere tilsyneladende mest udtalt for de danske dominikanere, hvor 9 af de 13 kendte værnehelgener (69%) var kvinder.

Vor Frue (St. Maria)	5	Sigtuna (1237), Kalmar (1243), Næstved (c.1266), Vejle (c.1325), Viipuri (1392).
St. Olav	5	Skänninge (1237), Skara (1239), Oslo (o.1240), Turku (1249), Strängnäs (1268).
St. Katarina	4	Ribe (1228), Roskilde (1234), Tallinn (1246), Halmstad (c.1257).
St. Nikolaus	4	Visby (c.1229), Århus (o.1240), Hälsingborg (1275), Helsingør (1441).
St. Maria Magdalena	2	Lund (1222), Slesvig (1239).
St. Agnes	2	Roskilde nonner (1264), Gavnø nonner (1400-03).
St. Peter	1	Odense (o.1240).
St. Johannes	1	Skänninge nonner (o.1280).
St. Martin	1	Kalmar nonner (1299).
Ukendte/usikre	10	Trondheim (o.1240), Viborg (o.1240), Lödöse (1240-43), Västerås (1244), Bergen (o.1245), Haderslev (o.1250), Åhus (o.1250), Holbæk (c.1275), Stockholm (o.1345), Hamar (o.1500).

Tab. 1. Fordelingen af dominikanske værnehelgener i middelalderens Norden. Årstallet efter bynavnet angiver konventets oprettelsestidspunkt. Fra gruppen med "ukendte/usikre" værnehelgener kan det anføres, at konventet i Århus at dømme ud fra sit konventsegl formentlig var indviet til St. Maria Magdalena, konventet i Trondheim formentlig til St. Peter og konventet i Holbæk formentlig til både St. Peter og St. Paulus. Ofte bærer konventseglet således en afbildning af konventets værnehelgen, men reglen blev langt fra fulgt 100%, hvorfor seglbelæg alene her er skønnet for usikre til anvendelse i undersøgelsen.

Vor Frue (St. Maria)	6	Tønder (1238), Stockholm (1268), Odense (1279), Marstrand (o.1290), Krokek (før 1440), Køge (1484).
St. Katarina	5	Visby (1233), Lund (c.1239), Skara (1242), Svendborg (1263), Flensburg (1263).
St. Anna	4	Malmö (1419), Helsingør (1420), Kökar (o.1460), Halmstad (1494).
St. Olav	2	Bergen (c.1250), Trondheim (o.1430).
St. Franciskus	2	Nyköping (1280), Viipuri (før 1403).
Trinitatis (Drotten)	1	Roskilde (1237).
St. Paulus	1	Slesvig (1234).
Sts. Peter & Paulus	1	Arboga (1285).
St. Laurentius	1	Ribe (1232).
St. Nikolaus	1	Ystad (1267).
St. Jørgen	1	Växjö (1485).
St. Clara (brødre)	1	Torkö (c.1489).
St. Clara (nonner)	4	Roskilde (1257), Stockholm (1289), København (1505), Odense (1522).

Tab. 2. Fordelingen af kendte franciskanske værnehelgener i middelalderens Norden. Årstallet efter bynavnet angiver konventets oprettelsestidspunkt. Kilde: Rasmussen 2002.

Der er flere andre interessante tendenser i navngivningen i forhold til tid og sted, men inden vi ser nærmere på dem, vil jeg vise en sammenligning med Franciskanerordenen. Franciskanerne har jeg ikke selv undersøgt nærmere, her refererer jeg

blot til en oversigt hos Jørgen Nybo Rasmussen (2002), der har beskæftiget sig indgående med ordenens nordiske historie.

Hos franciskanerne toppe Vor Frue/St. Maria hitlisten med seks klostre, St. Katarina følger med fem, St. Anna har fire franciskanerklostre at værne om, St. Olav og St. Frans hver to, og så fremdeles jf. tabel 2. Samtlige fire franciskanske nonneklostre i Norden var indviet til St. Clara, hvilket hænger sammen med, at hele ordenens nonnegren er dedikeret til St. Clara, og nonnerne kaldes derfor også "klarisser". Også hos franciskanerne dominerer kvinderne altså markant, selv fraregnet Claraklostrene, med 15 ud af 26 kendte helgenindvielser. Og i øvrigt - pud-sigt nok - med præcis samme danske tilbøjelighed: 9 kvinder ud af i alt 13 kendte værnehelgener. Det er imidlertid ikke helt de samme kvinder. Jomfru Maria og St. Katarina dyrkedes i stor stil hos begge ordener, men dominikanernes Maria Magdalena og Agnes synes hos franciskanerne udskiftet med St. Anna og St. Clara.

Hvad kan vi lægge i det? De fire franciskanske Claraklostre giver som sagt sig selv, og forklarer også, hvorfor dominikanerne ikke havde klostre indviet til St. Clara. At de til gengæld havde to Agnesnonneklostre hænger rimeligtvis sammen med, at det første Agneskloster i Roskilde stiftedes på initiativ af en prinsesse Agnes, og at det andet af slagsen på Gavnø oprettedes som en slags datterkloster af det i Roskilde. Begge ordener synes at have dyrket Maria Magdalena i stor stil, og når hun kun findes som værnehelgen ved dominikanske klostre i Norden, skyldes det formentlig mere en tilfældighed end manglende franciskansk dyrkelse. Noget tilsvarende med omvendt fortegn synes også at gælde for St. Anna, jomfru Marias moder, der vandt stor popularitet som helgen fra begyndelsen af 1400-tallet; forskellen imellem de to tiggerordener afspejler for hendes vedkommende formentlig primært, at franciskanerne havde langt flere nye klosterstiftelser i 1400-tallet end dominikanerne havde. At dominikanerne også dyrkede Anna fremgår af, at kilderne melder om ganske mange sidekapeller og andre indviet til St. Anna i dominikanske klosterkirker. En del præference for St. Katarina er også udtalt hos de to tiggerordener, hvorfra alle dedikationerne - i øvrigt ligesom for Maria Magdalena - stammer fra 1200-tallet. Her bør det i øvrigt bemærkes, at St. Katarina for begge ordener altid er den St. Katarina, der kom fra Alexandria, mens den anden St. Katarina "af Siena" var en dominikansk nonne, der først fik helgenstatus i senmiddelalderen, hvor hun nok vandt stor popularitet, men aldrig anvendtes som nordisk værnehelgen.

Dette leder hen til en anden interessant iagttagelse omkring helgenerne. Mens to franciskanske klostre i Norden var indviet til ordensstifteren Frans af Assisi selv, så finder vi ikke nogle nordiske dominikanerklostre indviet til Dominik eller nogle af de to andre store dominikanske helgener fra højmiddelalderen: Thomas Aquinas og Peter Martyren. Man ville utvivlsomt kunne finde andre indviet til de tre navnkundige dominikanerbrødre i de fleste af ordenens klosterkirker, og både Dominik og Peter Martyren optræder på flere af de nordiske klostersegl (Hallberg & al.

1961, s. 25), men altså aldrig som overordnet helgen for hele kirken og klosteret. Årsagen kan være, at man ønskede en helgen, der i højere grad henvendte sig til en bred del af befolkningen end mere snævert til ordenen selv, idet tiggerklostrene jo var svært afhængige af det omgivende samfunds interesse. I middelalderens sidste år opnåede den helgenkærede stifter af det dominikanske nonnekloster i Skänninge, Ingrid Elofsdotter, dog formelt at afløse St. Martin som sit klostrets førstehelgen - som den eneste dominikaner overhovedet i middelalderens Norden.

En sidste observation, der her skal gøres omkring fordelingen af nordisk-dominikanske klosterhelgennavne, gælder St. Olav, der i alvorlig grad gør jomfru Maria rangen stridig som den mest populære værnehelgen for nordiske tiggerklostre.

Her er det for det første værd at bemærke, at der er en vigtig forskel imellem dominikanere og franciskanere. De to franciskanske Olaiklostre i Bergen og Trondheim kan således begge forklares med, at ordenen her overtog allerede eksisterende sognekirker indviet til St. Olav, og tilsyneladende var det ret sjældent, at man udskiftede værnehelgen ved sådanne lejligheder. Adskillige helgennavne hos både franciskanerne og dominikanerne i Norden går tydeligvis tilbage til sådanne tidlige sognekirkehelgener, hvilket f.eks. gælder det dominikanske St. Nikolai Kloster i Århus.

De dominikanske Olaiklostre synes imidlertid *ikke* at bygge på ældre sognekirker. Her valgte dominikanerne tilsyneladende selv at indvie deres klostre til den store norske helgenkonge, hvilket de gjorde i Oslo, Skara, Skänninge, Strängnäs og Turku, samt muligvis også i Hamar og Bergen (de to sidstnævnte Olav-belæg er dog ganske usikre). Her finder vi altså endnu en tydelig geografisk forskel, idet ikke ét eneste dansk dominikanerkloster eller franciskanerkloster vides indviet til St. Olav. Danskerne foretrak som nævnt tilsyneladende helgener af en noget blidere støbning. At St. Olav fik så stærk en rolle blandt de norske tiggerklostre er vel ikke så overraskende, men hvorfor også så mange af dem blandt dominikanerne i Sverige og Finland?

Spørgsmålet åbner op for hele brugen af nordiske helgenkonger, hvor vi jo i Norden har nogle stykker, først og fremmest Olav, Knud og Erik. St. Olav er imidlertid den eneste nordiske helgen, som vides valgt til værnehelgen for nordiske tiggerklostre (dog som allerede nævnt med en enkelt, delvis undtagelse i stifteren af det dominikanske nonnekloster i Skänninge, Ingrid, der ved skrinlæggelsen i 1507 fik omdøbt klosteret efter sig). Denne mangel på lokale kongelige værnehelgener kunne jo ideologisk set skyldes, at tiggerordenerne ikke ville fornædre sig til slig profan dyrkelse af verdslige fyrster, men dette er nu næppe den reelle forklaring. Faktisk vides dominikanerne i Sverige at have været yderst involverede i dyrkelsen af St. Erik (Lundén 1973, s. 62-63), og også de danske forsøg på at ophøje den myrdede kong Erik Plovpenning til helgenkonge fik god hjælp af dominikanerne, ligesom jeg har en endnu uafprøvet mistanke om, at helgendyrkelsen af den ligeledes brutalt

myrdede biskop Henrik af Finland ikke mindst blev promoveret gennem de svenske og skånske dominikanerklostre. Faktisk synes den svenske Hellig-Erik da også at optræde på det dominikanske priorsegl fra Sigtuna og muligvis endda også på konventseglet fra Bergen, men hvorfor så ikke et eneste dominikansk eller franciskansk kloster indviet til St. Erik?

Muligvis er forklaringen, at de nævnte svenske og danske helgenkonger trods deres alment nationale appell skønnedes at være *før* tæt knyttet til enkelte grene af nævnte rigers kongeslægter og dermed vel politisk farlige at knytte sig til, om magten senere skulle skifte. Dertil var St. Erik ikke blot et svensk samlingspunkt, men tillige i stadig stigende grad et anti-dansk symbol, som tiggerbrødrenes fællesnordiske provinser dårligt kunne tillade at bruge som værnehelgen. Til sammenligning var St. Olav, sin norske oprindelse til trods, ikke på samme måde snævert at opfatte som en norsk nationalhelgen alene, men i langt højere grad som en fællesnordisk helgen. I Tallinn var St. Olav således helgen for sognekirken i byens nordisk-dominerede kvarter. Hjemme i Norden var han som nævnt ganske populær blandt dominikanerne i Norge, Sverige og Finland, hvor han i de to sidstnævnte lande muligvis kan tillægges en rolle som en slags missionshelgen - ja, det er end ikke utænkeligt, at helgenkongen med øksen i kristendommens tidlige dage af mange nordboere er blevet opfattet som en afløser for asaguden Thor (Jørgensen 1909, s. 2 og 6). Især i det finske stift omkring bispesædet og dominikanerklosteret i Turku (Åbo), hvor dominikanerne formentlig udøvede deres største indflydelse på kirkelivet overhovedet i Norden, spillede St. Olav en stor rolle i troen - og *Olaf* blev da også et af de mest populære mandsnavne i middelalderens Finland (Maliniemi 1981; Hiekkanen 1993, s. 127). Det er i øvrigt her værd at bemærke, at St. Olav skam også var meget populær i Danmark, hvor ganske mange købstadskirker er indviet til ham, men altså aldrig tiggerklostrenes kirker. Det vil formentlig være forkert at tolke dette som tegn på, at St. Olav ikke indgik i den dansk-dominikanske helgenkultus. Tværtimod er det yderst sandsynligt, at også de danske dominikanerklostre havde andre specielt indrettet til dyrkelsen af Olav.

Og det var der også god, markedsorienteret fornuft i. St. Olav var nemlig en af Nordens mest succesfulde eksportvarer i middelalderen. Ikke mindst købmands-gilder gående fra De Britiske Øer over Frankrig, Nederlandene og Tyskland til Baltikum dyrkede denne mandige, norske helgen med stor fornøjelse. Særlige Olaigilder blev oprettet til hans ære, ikke mindst for de købmænd, der rejste til Norden, hvor Olav jo netop kunne formodes at ville være en god ven og beskytter at have med sig (Jørgensen 1909, s. 33–34). Hvor bizart det end kan lyde, så kan den omfattende dyrkelse af denne Nordens største helgen i så mange nordiske købstæder, hvilket måske ellers umiddelbart kan synes meget lukket nordisk og selvoptaget, altså i virkeligheden også være et tegn på international udadvendthed, idet disse Olaikirker og -altre i vidt omfang har været rettet på pengestærke, udenlandske besøgende.

En tilsvarende markedsorienteret rolle, som her er blevet foreslægt for St. Olav, har man traditionelt også tildelt en anden helgen, nemlig St. Nikolaus. Især tiggerklostre i de store søfarts- og handelsbyer valgte ofte at indvie deres kirker til St. Nikolaus, der nød stor popularitet i Tyskland og Nederlandene, og da mange tilrejsende flamske, tyske og senere hollandske købmænd ofte synes at have anvendt de lokale tiggerklosterkirker som deres sognekirker i det fremmede, så var ikke mindst Nikolaus en oplagt værnehelgen at kunne skilte med. Som nævnt skylder flere Nikolai-klosterkirker deres dedikationer til tidligere sognekirker, men dominikanerne kunne også selv finde på at bruge den gamle helgenbiskop ved nyopførte klosterkirker. Her er det interessant at notere sig, at det dominikanske Norden groft sagt kan inddeltes i en nordlig og en sydlig halvdel, hvor St. Olav dominerer i Norge, Sverige (eksl. Gotland) og Finland, mens St. Nikolaus findes ved klostre i Danmark og på Gotland; da ingen dominikanerklostre inden for de to delregioner vides indviet til den anden af de to potentielle "købmandshelgener", fremstår brugen af St. Olav og St. Nikolaus som værnehelgener blandt dominikanerne i Norden altså ganske komplementær. Det geografiske mønster understøttes ved inddragelse af det franciskanske materiale: St. Olav i Bergen og Trondheim, St. Nikolaus i Ystad. Komplementariteten gælder derimod ikke, hvis man også inddrager sognekirkerne, hvilket f.eks. fremgår for byerne Roskilde, Skara og Sigtuna jf. tabel 3-4.

En anden forklaring på den generelle dominikanske præference for den bispeelige helgen St. Nikolaus kan være, at han netop blev anset som et slags vartern for Kirkens organisation og budskabets forkyndelse, en slags skytshelgen for prædikanter, hvor prædiken jo netop var dominikanernes eller 'prædikebrødrenes' vigtigste opgave (Jørgensen 1909, s. 120).

Tid, sted, økonomi og teologi kan altså forklare nogle af de dominikanske klosterhelgener, men dertil må også andre overvejelser have gjort sig gældende. Når dominikanerne og franciskanerne langt hen ad vejen brugte de samme helgener, hvad afgjorde så rent lokalt, hvem det lige præcis blev, når nu der tilsyneladende var frit valg? Eller var der det? Et efter min mening afgørende punkt, som man ofte synes at glemme i patrocinieforskningen, er, at der netop *ikke* var frit valg.

Når tiggerbrødrene ankom til en ny by og havde fået tilladelse til at oprette et kloster, så var det i langt de fleste tilfælde en allerede ganske etableret kirkelig struktur, som de skulle passe sig ind i. Langt de fleste af middelalderens bysognekirker var oprettet inden brødrenes ankomst, og dertil talte flere af byerne også klostre af de ældre ordener - eller af den anden af de to store tiggerordener. Og det interessante er, at man gennemgående ikke valgte en værnehelgen, som allerede var repræsenteret ved en kirke eller et kloster i byen. Specielt i de store, gamle bispebyer, som Roskilde og Lund, samt i Visby, hvor der i forvejen fandtes omkring 15-20 kirker, satte det unægteligt nogle begrænsninger i mulighederne.

Jeg har til denne undersøgelse været inde og se nærmere på middelalderens samlede patrociniestruktur i de 21 nordiske byer, hvor den dominikanske klosterhelgen er kendt. Jeg har altså for hver by opstet alle kendte sognekirke- og klosterhelgener i en forsøgsvis kronologisk orden, for at få overblik over, hvilke helgener, der populært sagt var "ledige" ved dominikanernes ankomst, for derpå at kunne sammenholde det med, hvilken helgen dominikanerne herefter valgte. Eksempler herpå for Roskilde, Skara og Sigtuna er vist i tabel 3 og 4.

Undersøgelsen viser flere interessante forhold, både omkring dominikanske klosterhelgener, men også omkring kirkelige værnehelgener i Norden i det hele taget. Den måske mest tydelige observation er, at jomfru Maria, Vor Frue, var den ubetinget mest populære værnehelgen for nordiske bykirker i middelalderen som helhed. Hun brugtes i hele Norden og i alle perioder, i Lund endda i flere tilfælde. Som allerede nævnt ville cistercienserne og karmeliterne slet ikke indvie deres kirker til andre end jomfru Maria, og det er ligeledes tydeligt, at hvis dominikanerne eller franciskanerne var så heldige, at jomfru Maria ikke allerede var "optaget", når de kom til byen, så ville de så godt som altid vælge hende til deres klostrets værnehelgen.

Faktisk er præferencen for St. Maria så markant, at hvis man som byhistoriker og navneforsker står med en middelalderby af bare lidt størrelse, dvs. med to kirker eller derover, og der *ikke* umiddelbart kendes til nogen Mariakirke, så vil jeg faktisk hævde, at det er værd at overveje muligheden for eksistensen af ukendte sognekirker eller kapeller i byen - eller om et evt. tiggerkloster i byen med ukendt helgen mon ikke så har været indviet til netop Kristi jomfruelige moder?

Værnehelgen	Kirketype	Kendt eller formodet datering
St. Lucius	domkirke	1000t.
Vor Frue (St. Maria)	sognekirke (syd)	o.1075
>	benediktinernonner	c.1160
>	cisterciensernonner	c.1177
St. Clemens	sognekirke (nordvest)	c.1080
St. Johannes (Hans)	sognekirke (nord)	1050–1200
St. Olav	sognekirke (central øst)	1050–1200
St. Laurentius	sognekirke (central)	1100t.
St. Jakob (Ib)	sognekirke (nord)	1100t.
St. Budolfi	sognekirke (vest)	form. 1100t.
St. Katarina	dominikaner	1234
Trinitatis	franciskaner	1237
Alle Helgen	sognekirke	før 1253
St. Morten	sognekirke (nordvest)	før 1253
St. Peter	sognekirke (sydøst)	før 1253
St. Paulus	sognekirke (øst)	før 1257
St. Clara	franciskanernonner	1255–59

St. Agnes	dominikanernonne	1264
St. Dionysius	sognekirke (syd)	før 1266
St. Mikael	sognekirke (øst)	før 1268
St. Nikolaus	sognekirke (sydvest)	før 1383

Tab. 3. Forsøgsvis kronologisk opstilling af kendte værnehelgener ved kirker i middelalderens Roskilde. Den gamle Vor Frue sognekirke blev i anden halvdel af 1100-tallet omdannet til først en benediktinsk, siden en cisterciensisk nonneklosterkirke.

By	Værnehelgen	Kirketype	Kendt eller formodet datering
Skara	Vor Frue (St. Maria)	domkirke	1050–1150
Skara	St. Peter	sognekirke	1100t.
Skara	St. Nikolaus	sognekirke	1100t.
Skara	St. Olav	dominikaner	1239
Skara	St. Katarina	franciskaner	1242
Skara	St. Laurentius	sognekirke	før 1278
Sigtuna	--?--		1000t.
Sigtuna	St. Peter	provstikirke	1050–1150
Sigtuna	St. Olav	sognekirke	1050–1150
Sigtuna	St. Laurentius	sognekirke	1100t.
Sigtuna	St. Nikolaus	russisk kirke	1150–1200
Sigtuna	Vor Frue (St. Maria)	dominikaner	1237

Tab. 4. Forsøgsvis kronologisk opstilling af kendte værnehelgener ved kirker i middelalderens Skara og Sigtuna. Helgen og funktionstype for den ældste kirke i Sigtuna er ukendt.

Hvis dette valg omvendt ikke var muligt, hvis der allerede fandtes en Vor Frue eller St. Maria Kirke, var der flere mulige alternativer. De mest populære blandt dominikanerne var da Maria Magdalena og St. Katarina, der bl.a. havde den væsentlige fordel, at *dem havde tiggerordenerne for sig selv*. Der findes således, så vidt jeg har kunnet overskue situationen, ingen købstadssognekirker i middelalderens Norden indviet til de to damer, i hvert fald ikke i de byer, som jeg har været inde over.

St. Dominikus	13	Bologna, Citta da Castello, Fanjeux, Limoux, Narbonne, Perpignan, Perugia, Ribadavia, Santarém, Santiago de Compostela, Siena, Teramo, Tui.
St. Jakob	6	Agen, Paris, Racobórz, St.-Severs, Sandmierz, Toulouse.
St. Paulus	5	Braunschweig, Eßlingen, Hildesheim, Maastricht, Vercelli.
St. Katarina	5	Bremen, Halberstadt, Nürnberg, Pisa, Stralsund.
Helligkors	4	Jihlava, Köln, Osnabrück, Regensburg.
St. Johannes	3	Dortmund, Piacenza, Rostock.
St. Nikolaus	3	Buda, Gdansk, Treviso.
Vor Frue (St. Maria)	2	Brugge, Firenze.

St. Maria Magdalena	2	Augsburg, St.-Maximin.
diverse	1	St. Christopher (Bamberg), Sts. Peter & Paulus (Greifswald), St. Eustorgio (Milano), St. Augustin (Padua), St. Louis (Poissy), St. Blasius (Regensburg), St. Stanislaw (Sieradz), St. Anastasia (Verona), St. Laurentius (Wien), St. Adalbert (Wroclaw).

Tab. 5. Fordelingen af dominikanske værnehelgener ved 53 tilfældigt udvalgte klostre på kontinentet. Kilde: Schenkluhn 2000.

Den sidste ting, som jeg har prøvet at se nærmere på i denne klosterhelgenundersøgelse, er, om valget af dominikanske værnehelgener i Norden adskiller sig fra det øvrige Europa. Her skal jeg med det samme indrømme, at jeg ikke har haft tid til at kunne fremskaffe et tilsvarende systematisk sammenligningsgrundlag, så jeg har blot brugt navneregistret til et stort værk om tiggerbrødrekirker i Europa (Schenkluhn 2000), og herfra noteret alle de dominikanske klostre, hvortil også helgenen er nævnt (tabel 5). Denne ikke specielt videnskabelige metode gør altså, at materialet absolut ikke kan betragtes som fuldstændigt, snarere som en tilfældig udvalgt stikprøve fra hele kontinentet, dog især Frankrig, Tyskland og Italien.

Stikprøvesammenligningen viser dels, at de i Norden hyppigst anvendte helgener også var almindeligt udbredt ved kontinentets dominikanerklostre (se tabel 1 og 5). Undtaget herfra står først og fremmest St. Olav, hvorom vi dog ved, at flere dominikanerkirker i Europa havde andre indviet til den populære nordiske helgen. Hyppigheden eller frekvensen af de resterende gengangere har et par interessante afvigelser, idet først og fremmest jomfru Maria har en påfaldende lille andel på kontinentet, hvor også Maria Magdalena spiller en ret beskeden rolle blandt værnehelgenerne. Igen kan man spekulere på, om den dominikanske præference for disse kvindelige helgener virkelig var noget specielt nordisk og måske endda specielt dansk, men i hvert fald for jomfru Maria tæller formentlig også spørgsmålet om "ledighed", altså at mange sognekirker og domkirker på kontinentet allerede havde antaget Maria som deres helgen, inden dominikanernes ankomst.

Såvel i Norden som på kontinentet var St. Katarina meget populær blandt dominikanerne, men de tre øverste helgener på den europæiske hitliste er overraskende nok slet ikke kendte som dominikanske værnehelgener i Norden: St. Paulus, St. Jakob og ikke mindst den ubestridte topscorer, ordensstifteren St. Dominik. Hvad jeg tidligere påstod om, at man ikke valgte sine egne ordenshelgener til værnehelgen, gjaldt tilsyneladende ikke nede i Europa. Her skal man dog nok bemærke, at samtlige stikprøvens Dominikusklostre er at finde i den fortsat katolske del af Europa, og det er min mistanke, at flere af disse klostre er blevet helgenmæssigt omdøbt efter middelalderen, men det er en tese, der mangler at blive efterprøvet. Tilbage resterer St. Paulus og St. Jakob - eller rettere St. Jacques. Det er vitterligt forbløffende, at ingen af disse to hellige mænd vides anvendt som værnehelgener for dominikanerne i Norden, thi deres dominikanske forrang i middelalderens

Nordvesteuropa er ubestridelig. I Frankrig og Flandern kaldtes dominikanerne ligefrem *jakobinere* efter helgenen for de to store klostre i Paris og Toulouse, og mange steder i Tyskland gik de på samme måde under tilnavnet *paulinere*.

Eksemplet med de dominikanske nonner i Danmark viser, at ved oprettelse af et ”datterkloster” (Gavnø) med søstre fra et ældre konvent (Roskilde) kunne moderklosterets værnehelgen så at sige følge med, i dette tilfælde St. Agnes. En tilsvarende forklaringsmodel bør næppe opstilles for de dominikanske brødre-klostre, idet Dominikanerordenens brødre - akkurat som de franciskanske - opererede med en horizontal ordensstruktur, hvor ingen konventer var underlagt andre. I de tilfælde, hvor et dominikansk konvent vides oprettet med brødre fra et andet, tyder heller intet da på, at man her brugte at kopiere helgennavnet. Da dominikanske brødre fra St. Maria Magdalena Kloster i Lund eksempelvis drog til Ribe i 1228 for at starte et konvent her, indviedes det nye kloster således til St. Katarina, selvom Maria Magdalena var ledig som kirkelig værnehelgen i byen. I de tilfælde, hvor en filial ikke fik selvstændig konventual status, som f.eks. Lundekonventets hus og kapel i Malmö, da ville filialkapellet derimod typisk være indviet til moderklosterets kirke. En forudgående periode som filial af et ældre konvent vil derfor i teorien kunne forklare nogle helgennavnesammenfald, men faktisk synes denne fremgangsmåde ved konventoprettelser generelt at have været ret sjælden hos dominikanerne; jeg kender ikke et eneste eksempel på et dominikansk konvent i Norden, der vides startet som filial af et andet konvent.

Selvom der ikke var nogen direkte og formel forbindelse imellem dominikanerklostre indviet til samme værnehelgen, vidner fordelingen for flere navne om en tydelig geografisk sammenhæng, der synes relateret Dominikanerordenens vigtigste organisatoriske faktor: provinserne. Middelalderens dominikanske Europa var således inddelt i en række provinser, hvoraf Norden eller *Dacia* som nævnt udgjorde én, og disse provinser synes i det daglige at have udgjort en slags selvstyrrende enheder. Det var provinsen, der eksempelvis ansøgte ordenens øverste ledelse om lov til at oprette nye klostre, og sådanne nye konventer ville blive dannet med brødre fra andre konventer i provinsen. Derfor er det heller ikke så mærkeligt, hvis præferencer for bestemte helgener synes udbredelsesmæssigt knyttet til provinserne: f.eks. St. Olav og evt. Vor Frue i den nordiske provins *Dacia*, St. Jacques i den fransktalende provins *Francia*, og St. Paulus i den tysktalende provins *Teutonia*.

Som en afrundende konklusion kan vi altså konstatere, at i modsætning til nogle af de andre klosterordener, så var hverken dominikanerne eller franciskanerne monogame i deres forhold til kirkelige værnehelgener. De havde flere muligheder at vælge imellem, hvoraf jomfru Maria her i Norden var førstevælget, men fuldgode alternativer havde man i fromme kvinder som St. Katarina og Maria Magdalena, samt i 1400-tallet tillige St. Anna. Både dominikanere og franciskanere synes end-

videre i vidt omfang at have beholdt de værnehelgener, der allerede var tilknyttet ved overtagelse af gamle sognekirker, hvilket bl.a. forklarer flere Olai- og Nikolai-kirker, men netop de to nævnte helgener synes også eksplisit valgt af dominikanerne selv, hvilket kunne have nogle fornuftige økonomiske overvejelser bag sig rettet på de omgivende "markedsforhold" i relation til besøgende udefra - som så til gengæld måtte se langt efter to af de helt store, dominikanske værnehelgener, som de kendte fra klostrene i Frankrig og Tyskland, nemlig St. Jakob og St. Paulus.

Middelalderens Dominikanerorden var således nok en super-national organisation, der bragte mange europæiske idéer med sig til Norden, men den nordiske provins formåede også på flere områder at udvikle sin helt egen form for europæiske standarder, hvilket blandt mange andre ting altså også gjaldt valget af helgen-navne til ordenens klostre.

Litteratur

- Hallberg, Svante & al., 1961: Dominikanske priors- och konventssigill från Sveriges medeltid. I: Kyrkohistorisk årsskrift 61 (1961). S. 23–48.
- Hiekkanen, Markus, 1993: De finska klostren under medeltiden : Arkeologiskt och byggnadshistoriskt perspektiv. I: hikuin 20 (1993). S. 123–154.
- Jørgensen, Ellen, 1909: Helgendyrkelse i Danmark : Studier over Kirkekultur og kirkeligt Liv fra det 11te Aarhundredes Midte til Reformationen. København.
- Kilström, Bengt Ingmar, 1981: Patronus. I: Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder 13 (2. oplag), sp. 144–147.
- Liebgott, Niels-Knud, 1982: Hellige mænd og kvinder. Højbjerg.
- Lundén, Tryggve, 1973: Svenska helgon. Stockholm.
- Maliniemi, Aarno, 1981: Olav den hellige (Finland). I: Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder 12 (2. oplag), sp. 567–568.
- Nyborg, Ebbe, 1990: Om kirketopografi og middelalderlig bydannelse. I: hikuin 17 (1990). S. 7–20.
- Rasmussen, Jørgen Nybo, 2002: Die Franziskaner in den nordischen Ländern im Mittelalter. Franziskanische Forschungen 43. Kevelaer.
- Schenkluhn, Wolfgang, 2000: Architektur der Bettelorden : Die Baukunst der Dominikaner und Franziskaner in Europa. Darmstadt.

Summary

Dominican patron saints in the North – Nordic saint-names among the Dominicans

Every medieval chapel and church, be it parochial or monastic, was dedicated to a specific patron saint, a saint whose name it bore and whose memory and honour was especially celebrated in the church. Although the number of possible saints to choose from was immense, the actual selection of patron saints seems to have been far from random. In some monastic orders, such as the Cistercians and the Carmelites, all churches were dedicated

to the same patron saint, but for the Dominicans and the Franciscans, there was a series of candidates from which to choose. In my paper, I have registered all known patron saints of the Dominican and Franciscan convents in medieval Scandinavia and identified various patterns of both differences and similarities among the two mendicant orders, as well as within the Dominican Order between its Nordic province of Dacia and elsewhere in Europe. In addition, within Scandinavia itself differences can be identified between the northern parts (Norway, Sweden and Finland) and the southern (Denmark and Gotland), especially regarding the patron saints Olav and Nicholas. Otherwise, female saints appear to have held the highest popularity among Nordic mendicants, especially the Virgin Mary, Mary Magdalene, St. Catherine, and St. Ann. Indeed, the female preference is found to be more outspoken in Scandinavia than in the rest of Europe, whereas St. James and St. Paul, who were very popular patron saints for the Dominicans in France and Germany, are not found at all among the Dominicans in the North. The paper suggests a number of possible ideas behind the actual saintly selections, including both spiritual, social, 'fashionable', financial, and political considerations - as well as the more practical consideration of what patron saints were actually available in particular cities when the friars arrived.

Johnny Grandjean Gøgsig Jakobsen
Kalkbrænderivej 17,
DK-4990 Sakskøbing
JohnnyG@hist.sdu.dk